

DİL YAZILARI VE YAZARLARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Hamza Zülfikar

- Bir zamanlar gazetelerde, dergilerde ne çok dil yazısı çıkardı. Dili konu alan kitaplar da yayımlandı. Hasan Pulur'un (1932-2015), yıllarca gazetede yazdığı dille ilgili yazıları sonra kitap olarak da yayımlandı. Hakkı Devrim (1929-2016), gazetesindeki köşesinde hem dille ilgili sorulan sorulara cevap verdi hem de yazım ve söyleyişle ilgili konular üzerinde durdu. Bir diğer yazar ise Şiar Yalçın (1924-2010) idi. "Doğru Türkçe" başlığıyla gazetelerde dil yazıları yazdı. Yazılarını aynı başlık altında kitap olarak da yayımladı. Bu işi kimseyi kırmadan, birilerini hedef almadan öğretmeyi amaç edinerek yürüttüler. Onlar Türkçe karşısındaki sorumluluklarını böylece yerine getirerek defteri kapadılar. Bu arada Hüseyin Movit'in *Bizim Gazete*'de "Medyanın Dili" adlı köşesinde dille ilgili yazılarını, eleştirilerini de anmak gerekir. Basınımızda dil yazıları yazarlar saydığımız şahsiyetlerle sınırlı değildir.

Bir zamanlar televizyonlarda dil ve edebiyatla ilgili tartışmalı konuşmalar yapılırdı. Dilin inceliklerini ele almak, eğitici ve öğretici olmak amaç olması gerekirken gruplaşmalar olur, karşılıklı ithamlar başlar, sınırlar gerilirdi. TRT, çareyi bu tür konuşmaların radyoda yapılmasında buldu. Türk Dil Kurumu Başkanı Ş. Halûk Akalın ve bir ara da ben, radyoda yaklaşık 15-20 dakikalık konuşmalar yapıp gelen sorulara cevap vermeye çalıştık. Uzun zamandır görebildiğim kadarıyla televizyonlarda Türk dili ve edebiyatıyla, kültürüyle ilgili programlara rastlanmıyor. Bunların yerini şimdi Türkçenin güncel ekonomik ve siyasi konuları aldı. Şiddet içerikli diziler revaçta.

Dil yazıları terimiyle öğretici ağırlığı olan, fazla ayrıntıya girmeyen, anlatımı açık Türkçe üzerine yazılmış kısa makaleleri kaste-

diyorum. Bu tür bir yazıya *fıkra* da denir. Arapça kökenli olan fıkra, omurga kemiklerinden birinin adı iken Türkçede “köşe yazısı, güldürücü, düşündürücü kısa anlatım, kanun maddesi” gibi anlamlar kazanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi’nde dil yazısı türünün ilk örneklerinin Falih Rıfki Atay’ın (1894-1971) kaleminden çıktığını söyleyebiliriz. F. R. Atay, bu yazıları *Dünya*, *Ulus* gazeteleri ve Türk Dil Kurumunun *Türk Dili* dergisinde de yayımlanmıştır. Onun yazılarını Öztürk Emiroğlu, bir araya getirip Yargı Yayınları arasında *Falih Rıfki Atay, Dil Yazıları* adıyla 2001 yılında yayımladı. Ö. Emiroğlu’nun bu kitabına kısa bir “Sunuş” eklemiş ve bu çalışmasından dolayı kendisini kutlamıştım. F. R. Atay, *şayan-ı dikkat* tamlamasını *dikkate değer* örneğinde olduğu gibi isabetli bir biçimde Türkçe tamlama kalıbı içinde karşılamış; *sebeb* yerine *neden*, *şart* yerine *koşul* kelimelerinin kullanılmasını gereksiz bulmuş ve bunları dilde iyice yerleşmiş kelimeler saymıştır.

Türk dili alanında uzmanlaşmış bilim adamları, eserlerini yayımlarken bir yandan da dilin güncel konularına yer verirdiler. Bunlardan biri de Türk Dil Kurumunda başkanlık görevinde de bulunan Tahsin Banguoğlu idi. *Dil Bahisleri* (1987) adlı çalışması, güncel Türk dilinin konularını içine alır. Kitapta, dille ilgili yapılan açıklamalar öğretici ve bilgilendiricidir. Ulaşımında *tahmil* ve *tahlil* yerine *yükleme*, *boşaltma*; *hareket* ve *muvasalat* yerine *kalkış*, *varış* onun önerileridir. Bu örneklerle bakıp *-ış* (*-iş*) ekiyle daha sonra başka kelimeler türetildi. Öğrencilerime bu kitabı özellikle tavsiye ederdim. İçinde Arapça, Farsça ekler tanıtılır, bunların Türkçedeki karşılıkları verilir.

Nihat Sami Banarlı’nın *Türkçenin Sırları* adlı kitabı; o yıllarda çok okunan, aranan bir yayındı. Bu eser; bir yandan bilgilendirme görevi yaparken bir yandan da dil üzerine dikkatleri toplar, tartışma konuları açmaya aracı olurdu. N. S. Banarlı; dilde korumacıydı, müdahalelere karşıydı. Eserinde *örgüt*, *doğa*, *duygusal* gibi kelimeleri eleştirmiştir. Bununla birlikte günümüzde kullanım sıklığı artmış olan bu tür kelimeler arasında *örgüt* gibi yeni anlamlar kazananlar da oldu. *Alay* kelimesinin kökeninin Farsça olduğunu söyleyenleri kınamış “Alay kelimesi de kökü hangi dilden olursa olsun, bugün kökünün Türkçeliğinden şüphe edilemeyecek kadar Türkçenin dehasına bürünmüştür” biçiminde açıklamalarda bulunmuştur.

Orhan Şaik Gökyay, Türk Dil Kurumuna her gelişinde onu dinlemeye can atardık. Saçları aklaşmıştı. Çevresindekilere bir şeyler öğretmeyi, tecrübelerinden bahsetmeyi severdi. Bazen diğer hocalarla Zeynep Korkmaz’ın evine misafir olurlardı. Orada konuşulanları Zeynep Hanım umarım bir gün kaleme alır. O. Ş. Gökyay’ı daha önce *Dedem Korkud’un Kitabı* (1973) adlı çalışmasından tanırdık. *Seçme Makaleleri*, İletişim Yayınlarında 2002

yılında bir araya getirilmeye başlandı. *Türk Dili* dergisinin 255. sayısında “Tüm, Bütün ve Katkı Üzerine” başlığını taşıyan makalesinde O. Ş. Gökyay *tüm* kelimesinin uydurma bir söz olmadığını, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçtiğini yazmış; Arapçada bulunan aynı anlamda *tümm*, *temm*, *tim* sözünün de Türkçeden Arapçaya geçtiğini, “bir nesnenin parçaları tam ve yeterli olması” anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bu yazısında *katmak* fiilinden *ilhak* karşılığı *katkı* kelimesinin uygun olduğunu yazmıştır.

Nurullah Ataç'ı Türk Dil Kurumunda öğrenciliğim sırasında görmüştüm. Türkçe köklerden Türkçe eklerle kelime türetmeyi kendisine görev edinmişti. Türkçeyi doğru kullanmak, Türkçe kelimeleri seçmek konusunda eleştirileriyle şairler ve yazarlar üzerinde baskı yaratmıştı. Türettiği kelimelerden bazıları tutundu ve benimsendi. *Akım* (cereyan), *öte yandan* (diğer taraftan), *yarar* (faide), *kaygı* (endişe) vb. Bazıları da *tilcik* (kelime), *sevini* (keyif), *dörüt* (sanat) örneklerinde olduğu gibi ilgi görmedi. Onun asıl eski Türkçe kelimeleri ölü durumdan çıkarıp yazı diline mal etme çabası dikkatimi çekmişti. Eski Türkçe metinlerde geçen *yır* (şarkı) kelimesi bunlardan biriydi. Eski Türkçeden günümüze ulaşmayan *kıyın* kelimesini “İngiliz Kamutayı ölüm kıyınına kaldırmış (*Günce* 2, 519. s.)” cümlesinde görüldüğü gibi canlandırmaya çalışmıştı. Batı kökenli kelimelere de karşılıklar önermişti. Bunun için *analitik* karşılığı *çözümsül* örneğini verebiliriz.

Nurullah Ataç bir eleştiriciydi. O yıllarda Türkçe kelime türetmeye özenenlerin ileri sürdükleri sözleri yermiştir. *Bingemek* (teraküm etmek), *teyrence* (silsile-i meratip), *çelpeşik* (muğlak) bunlardan birkaçıdır.

Nurullah Ataç'ın yazdığı yazılar Türk Dil Kurumunca toplanıp birkaç kitap hâline getirildi. Yazılarında geçen kelimeler de Türk Dil Kurumunca derlenip yayımlandı. Bu arada N. Ataç'ın yazılarında geçen kelimelerin, önerdiklerinin bir araştırma konusu olabileceği kanaatindeyim.

“Rütbe sıralanması” demek olan *silsile-i meratip* gibi dilde bir de coğrafya terimi *silsile-i cibâl* vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında *silsile-i cibâl* “sıradaglar” biçiminde Türkçe kökenli iki kelimeyle karşılandı. *Silsile-i meratip* tamlamasına gelince bildiğime göre bir karşılık bulunmadı ve bunun yerini Fransızca *hiyerarşi* aldı.

Doğrudan Türkçeye eğilen eski ve yeni kelimeler üzerinde duran Cevdet Kudret'i de Türk Dil Kurumunda tanımıştım. *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez* adlı kitabı, Bilgi Yayınevinden 1966 yılında yayımlanmıştı. Kitaptaki dille ilgili değerlendirmeler, o yıllarda aramızda tartışma konusuydu. Kitabın amaçlarından biri, eski dilden yeni dile geçişin örneklerini işlemektir. Yazılarından bir örnek vereyim. “Dün yüksek mevkideki kişiye *arz-ı ubudiyet ederim* diyen babanın oğlu, bugün aynı mevkideki kişiye *saygılarımı*

arz ederim demektedir (7. s.).” Soyut ad yapan Arapça kökenli *-iyet* ekiyle yapılmış *ubudiyyet* kelimesi eskidi, sesiz sedasız dilden çekildi. Bunun yerine aynı kökten ayın harfiyle yazılan erkek adı *Abid*, hanım adı *Abide* kaldı. Bu tür kelimelerin dilde kullanılmaz oluşu, bunlarla yazılmış edebiyat ürünlerini de kullanım dışı bıraktı.

Arapça *abd* köküne dayanan bu kelime “Tanrı’ya kul olma, Tanrı’sına bağlı, ona sığınmış kimse” anlamında kullanılmıştır. Cevdet Kudret, sözü geçen bu kelimeyi aslına uygun olarak çift y ile yazmış. Arapçadan Türkçeye geçen ve bir dil kalıbına göre yapılmış bu tür kelimelerin, bugün dilde canlı olarak kullanılan örnekleri vardır. *Resmiyet*, *ciddiyet*, *cinsiyet*, *ehliyet*, bunlardan birkaçıdır. Edebiyat derslerinde “övgü şiiri” anlamında *fahriyyat* terimini de bunlara ekleyelim. Bunlardan Türkçe olarak karşılananlar da oldu. *Şahsiyet* (kişilik), *mesuliyet* (sorumluluk), *meriyyet* (yürürlük) vb. Osmanlı Türkçesinde türevleriyle sık kullanılmış olan *abd*, *abid* kelimesinden *abd-ı aciz* yakın zamanlara kadar kullanımdaydı. Çok geçmeden o da dönemini tamamladı. “Ben” diye öne çıkmanın ayıp sayıldığı o dönemde “alçak gönüllük” ifadesi olarak *abd-ı aciz* kullanılırdı. Bunun gibi denizle ilgisi olmayan Farsça *bende* kelimesine dayanan *bendeniz* de artık tarihe karıştı. *Bendeniz*, *abd-ı aciz* yerine başka bir kelime de konamadı.

Arapça kelimelerdeki bu çift ünsüz meselesi yeni harflere geçiş sırasında gündeme gelmiş, 1928 yılında yayımlanan *İmla Lügati*’nde bu tür kelimeler tek y ile yazılmıştır. 1950’li yıllardan itibaren Arapça kökenli kelimelerdeki çift y meselesi zaman zaman gündeme gelmiş ama Türk Dil Kurumunca yayımlanan kılavuzlarda bu tür kelimeler tek y ile yazılmaya devam etmiş ve bugün böyle bir mesele gündemden çıkmıştır.

Dil yazıları kaleme alanlardan biri de Beynun Akyavaş’tır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi B. Akyavaş’ın *Seni Seven Neylesün* adlı kitabı 1993 yılında çıkmıştı. Bu kitapta “Ah Türkçe Vah Türkçe”, “Dil ve Kültür”, “İğneli Fıçıdaki Türkçe” başlıklı yazıların yanı sıra “İstanbul, Kıbrıs, Örf ve Âdet”, “Yemenimin Oyası” gibi adlar altında zevkle okunacak, bilgi edinilecek, insanın ufkunu genişletecek konular ele alınmıştır. Türkçedeki Fransızca kelimeler üzerinde duran hocamız; özellikle yanlış kelime kullanımına dikkat çekmiş, örnek kelimeler vererek bunların telaffuzlarını düzeltmişti. *Küpür*, *prefabrik* denmez *kupür*, *prefabrike* denir. *Nüans farkı* denmez sadece *nüans* denir. *Redakte etmek* sözünü yanlış bulmuş, yerine *kaleme almayı* önermişti. Bunlara benzer başka örnekler üzerinde durmuştur. *Seni Seven Neylesün* adlı kitabında *cefekâr analar* sözünü yanlış bulan B. Akyavaş, *cefakeş anneler* sözünün daha anlamlı olduğunu belirtmiştir. Bir ara sık kullanılan *hayret bi şey* sözü hocamızı rahatsız etmiş ki bu başlık altında kitabında bir yazı bulunmaktadır. Bir başka

yazar üzerinde daha duralım. Avram Galanti de *Türklük İncelemeleri* adlı kitabında kelimelerin kökenleri üzerinde durmuş, burada dille, kültürle ilgili genel konuları işlemiştir. İşlediği konulardan biri yeni Türk harfleri, diğeri ay adlarıdır. *Türk* kelimesinin kökeni üzerinde durmuş. *Sağır kef* de denen burunda telaffuz edilen n sesini ele almış. Bunların dışında tarihî ve dinî içerikli yazılar, küçük makaleler hâlinde eserin esasını oluşturmuştur. *Gayrimüslim* gibi aynı yapıda *gayrihristiyan* terimine bu yayında rastlamıştım (226. s.). Yazılarında “Mesela felsefede müstamel *mefhum* tabirini, biz Fransızcadan aldık, Fransızcada *concept*’dir, Fransızlar bu kelimeyi Fransızcada bulamadıkları için Latinceye müracaat etmişlerdir.” biçiminde değerlendirmeleri var. Burada sözü edilen *konsept*, *mefhum* Türkçede *kavram* diye karşılandı. Osmanlıca’yı kastederek ilgi çekici bir değerlendirmesi ise “Bizim Latincemiz Arabî ve Farisîdir.” sözüdür.

Onun Türkçeye ilgili *Vatandaş Türkçe Konuş Yahud Türkçenin Ta’mimi Me-selesi* adlı 1928 yılında yayımlanmış bir kitabı daha vardır. Kitap; Kebikeç Yayınları arasında, Ömer Türkoğlu ve sunuş yazısıyla Rıfat N. Bali tarafından düzenlenerek yeniden yayımlanmıştır.

Radikal adlı gazetenin “Dil Yâresi” adlı köşesinde 1990’lı yıllardan itibaren kısa yazılar yazan Hakkı Devrim’i anmadan geçmeyelim. *Kontürlü* mü *kontörlü* kelimesinin yazımıyla ilgili soruya *kontörlü* biçiminin doğru olduğunu yazan H. Devrim, bunun için *sayaçlama* terimini önermişti. H. Devrim’in yüzlerce düzeltmelerinden biri de *kadar* yerine *değın* kelimesinin kullanılmasıdır. “Çevirmen, *kadar* yerine *değın* demekte ısrar edince bakın Türkçe ne hâllere giriyor: *Üç yıl değın sonra...*, *Yalnız şu değınını söylemek isterim...*, *Artık bu değını fazla vb.*” H. Devrim, bu tür yazıları kısa fıkra biçiminde kaleme aldı ve ayrıntılı açıklamalardan kaçındı.

Yazımızın sınırları içinde ancak birkaç emektar dil uzmanından söz edebildik. Dil yazıları dışında Türk dilini bilimsel düzeyde ele almış ve bugün aramızda bulunmayan hocalarımızı, araştırmacılarımızı rahmetle anıyoruz. Türk dilinin yapısını; ekini, kökünü, özelliklerini; tarihî ve halk ağızlarıyla ilgili metinlerini yayımlayan hocalarımız, meslektaşlarımız Türk diline gereken ilgiyi göstermiş, anıt eserler ortaya koymuşlardır. Aynı heyecan genç kuşaklar tarafından da devam ettirilmektedir. Ortaya koydukları eserlerin büyük bir bölümü Türk Dil Kurumunca yayımlanmıştır. Burada ele aldığımız yazılar ise nitelik bakımından daha farklıdır. Esasen böyle yazılara, özellikle şu son yıllarda daha çok ihtiyacımız var. İngilizce kelime ve terimlerin dilde giderek artmış olması meslektaşları kaygılandırmalıdır.